

BENYÁK BERNÁT ÉS A FRANCIA IRODALOM*

Benyák Bernát széleskörű irodalmi munkássága még alig talált méltatóra. Csupán egyetlen összefoglaló munka. Takáts Sándor könyve foglalkozik alaposabban a magyar tizennyolcadik századnak ezzel az érdekes egyéniségével, Benyák munkáinak jórésze még máig is kéziratban van, pedig szinte valamennyi érdekes bepillantást enged az egykorú magyar szellemi életbe.

Benyák irodalmi munkássága meglehetősen sokoldalú. Irt verseket, színdarabokat, pedagógiai és filozófiai értekezéseket, komoly szerepet játszik a magyar nyelvújítás történetében. Bennünket elsősorban az érdekel, hogy Benyák milyen kapcsolatban volt a francia szellemi élettel. Ha tudjuk azt, hogy Benyák Bernát munkásságának jelentős része a tizennyolcadik század utolsó két évtizedére esik, eleve valószínűnek tarthatjuk, hogy ő is, mint a korabeli magyar írók jórésze, valamilyen kapcsolatba került a francia műveltséggel. Valóban, több olyan munkája van, mely az első pillanatra elárulja, hogy francia minta után készült. Így magyarra fordítja Voltaire *Le siècle de Louis XIV* című munkájának a janzenizmusról szóló fejezetét, továbbá Brueys abbé *Diversités morales ou les amusements de la raison* című, pedagógiai célzatú könyvét. Többek közt francia hatást, mégpedig Racine *Athalie*-jének hatását találjuk Joas című iskoladramájában. Irt egy francia nyelvtant és a francia felvilágosodás filozófusainak ismeretét mutatja több munkája.

Benyák Bernát, a magyar felvilágosodás egyik érdekes képviselője, 1745-ben született Komáromban és 1829-ben halt meg, Selmecen. Irodalmi munkássága igen gazdag. Munkáinak száma felülmúlja a kétszázat, nagyobb részüket azonban szegénysége miatt nem adhatta ki. Több filozófiai munkát írt, azonkívül iskoladramákat, magyar és francia nyelvtant, verseket, stb. Eredeti munkáin kívül fordított is. Lelkesen munkálkodott a magyar nyelv fejlesztésén, ő tanította először magyar nyelven a filozófiát. Mint nyelvújító, szintén jelentős szerepet játszott.

* Részlet a szerző diszertációjából, mely az *Études Françaises* c. sorozatban jelenik meg.

Gondos nevelést kapott. Szülei nem elégedtek meg gyermekük iskoláztatásával, hanem otthon még zenére és francia nyelvre is taníttatták. Franciás műveltsége miatt fiatal tanár korában „elegáns gallus“-nak nevezték . . . Gimnáziumi tanulmányait a jezsuiták komáromi gimnáziumában kezdte meg. Tanárai nagyon szerették a szorgalmas, értelmes diákot és még tanulmányai bevégezése előtt felszólították, hogy lépjen be a jezsuita rendbe. Benyák nem érzett magában erre hivatást, de jezsuita tanáraitól mindig szeretettel és megbecsüléssel beszélt. A komáromi gimnáziumban már a magyar nyelvet is tanították, sőt az iskolajátékok során magyar színdarabokat adtak elő. Benyák maga írja, hogy többször szerepelt ezekben a színdarabokban. Itt kedvelte meg a színjátékot és gyermekkori emlékei bizonyára belejátszottak abba, hogy több iskoladramát írt. A gimnázium utolsó évfolyamát nem végezhette el Komáromban, mert 1763-ban óriási földrengés volt a városban, mely a jezsuiták épületeit is elpusztította. Sopronban tanult tovább, ott sajátította el alaposan a német nyelvet. A jezsuiták iskoláiban azonban nem tanítottak mennyiségtant és természettudományokat, ezért Benyákot szülei 1764-ben a piaristák váci gimnáziumába küldték. Itt különösen Paschgall, a szónoktat tanára volt nagy hatással rá, annyira, hogy elhatározta, belép a piarista rendbe. 1764 október 3-án Privigyén felvette a szerzetesi ruhát. Privigyén, a kegyesrend noviciátusában, tanult tovább. A noviciusokat Kátsor Keresztély tanította. Kátsor volt a francia nyelv tanára is, az ő érdeme, hogy Benyák elsajátította a francia nyelvet.

A piaristák a francia nyelv tanításával azt akarták elérni, hogy a jövőbeni tanárok megismerkedhessenek a francia pedagógiai irodalommal. A célt el is érték, az akkori piaristák jegyzeteiben, könyvrajstromaiban gyakran találkozzunk Bayle, Montaigne, Rousseau, Fénelon nevével. Sokan a piaristák közül francia főiskolákat látogattak. Tapasztalataikat azután írásban közölték az itthonmaradottakkal. Ha pedig egy külföldi pedagógiai könyv megjelent, azt elküldték az újoncok mesterének, aki ha azt jónak találta, ismertette a noviciusokkal. A piarista oktatás francia orientációját szépen bizonyítja az, hogy egyik rendfőnökük, Cörver János báró, francia nyelvű pedagógiai munkát írt.

Privigyén, ahol Benyák tanult, a pedagógiát szintén francia forrásművek alapján adták elő. T a k á t s Sándor még látta a novicius Benyák egyik pedagógiai jegyzetét, melynek *Az ifjúság szabad nevelése* volt a címe. A kéziratos jegyzet 1764-ből való és 36 fejezetből áll. Az előszóban Benyák tanára elmondja, hogy előadásában a párisi egyetemi előadások jegyzeteit is felhasználta. Többször hivatkozik korának neves francia pedagógusaira és a francia iskolákban szokásos módszerekre. Az előadónak így kétségtelen francia műveltségű embernek kellett lennie. T a k á t s feltevése szerint K á t s o r Keresztély lett volna ez, a francia nyelvtanára. Az előadó tanítványainak figyelmét felhívja a Port-Royal-iskolák tankönyveire is. Így figyelmükbe ajánlja Charles Rollin és tanítványa Louis Crévier munkáit. Rollin (1661-1741) a Collège de France tanára volt, történeti munkáival tette híressé nevét. Pedagógiával is foglalkozott és a Port-Royal nevelési elveinek egyik lelkes hirdetője volt. Janzenista nézetei miatt állását veszítette. Fő munkája a *Traité des études* melyet a privigyei előadó többször is idéz. Louis Crévier (1693-1765) szintén a Port-Royal oktatási módszerének híve, Rollin tanítványa és barátja, aki többek közt egy *Remarques sur le Traité des études* című munkát is írt.

Nem véletlen, hogy a piarista tanár a janzenisták iskoláinak tantervét és tanítási módszerét ajánlja követendőnek. Mindkét nevelői felfogás szakít a jezsuiták retorikus módszerével, helyettük az életre akar előkészíteni. Ezért a halott szövegek tanulmányozásánál sokkal fontosabbnak tartja a tanulók természettudományos ismereteinek a szélesítését, továbbá a nemzeti nyelven való oktatást. A janzenisták és a piaristák így egyformán egy új műveltségi ideált képviselnek, mely még nem felvilágosodás, mert beilleszkedik a vallásos hagyományokba, de kétségtelenül megértőbb lesz a felvilágosodás eszméivel szemben.

Benyák franciás műveltségű tanárának hatása alatt már Privigyén hozzáfogott Rollin és Fénelon tanulmányozásához. Ugyancsak privigyei tanára hívta fel figyelmét a francia színműveltségre, különösen R a c i n e-ra. A francia nyelvvel és irodalommal mindenképp alaposan megismerkedhetett. Bizonyítják ezt műfordításai, továbbá kéziratban ma-

radt latin nyelvű francia nyelvtana, amelyet selmeci tartózkodása alatt, tehát 1806 körül írt. A kézirat címe: *Grammatica gallica, Filiis incliti regni Hungariae adcommodata*. Terjedelme 51 lap. Előszava, melyben forrásaira is hivatkozik, így szól:

PRAEFATIO.

Honoratissimis, ac charissimis Patriae filiis, animum ad discendam cultissimam, hodie florentissimamque Linguam Gallicam adplicantibus porrigo Grammaticam e fundamentis, quae ego dignitate, atque excellentia Sermonis Gallici inflammatus, ac una amore Patriae incensus, praelucentibus hoc in argumento eruditis lucubrationibus cl. virorum: D. Abbatis Mozin, D. Joannis Valentini Meidinger, et Cl. D. Peplier Hansi, concinnatam, ac genio, labioque Hungarico adcommodatam. Utere L. B. conatibus meis ad gloriam Dei, ad ornamentum Patriae, ad felicitatem tuam.

Satagebam ea doctrinae methodo tibi complacere, quae te ad cognitionem pretiosae ades Linguae facili et methodica via ducat, id folium curae hebeto, ut sonum, tonum et ipsam pronunciationem Litterarum ex ore vivi atque periti Magistri excipias. Vale.

Scribendam Schemnicli.

Tehát mint írja, a francia nyelv méltóságától és kiválóságától feltüzelve állította össze nyelvtanát. Forrásként három szerzőt említ. Mozin abbé, francia nyelvtaníró, több nyelvtan és szótár szerzője, 1771-től 1840-ig élt. Mozin egyik munkája a bécsi francia szótárirodalmat is befolyásolta. Valentin Johannes Meidinger szintén francia nyelvtanár. 1756-ban született Frankfurt a. M.-ban, ugyanott halt meg 1822-ben. Legismertebb munkája *Praktische Grammatik der französischen Sprache*. (Első kiadása 1783-ban jelent meg.) Meidinger könyvei nagyon elterjedtek voltak. Munkáit Bécsben is többször kiadták, sőt két magyar nyelvű átdolgozásáról is tudunk. Peplierről nem tudtam közelebbit megállapítani. Egyik munkáját Bécsben többször is kiadták.

Benyák nyelvtanának bécsi forrásai is jól mutatják, hogy a francia nyelv és műveltség magyarországi elterjedésében a bécsi francia kulturának jelentős szerepe volt. Az, hogy Benyák latinul írja nyelvtanát, egyáltalán nem meglepő. A magasabb oktatás nyelve a tizennyolcadik században nálunk még szinte kizárólag a latin volt. Egyébként Benyák nem is az egyetlen Magyarországon, aki latin nyelvű francia nyelvtant írt.

Benyák nyelvtana nem teljes, csak a névelők használatáig jutott el benne a szerző. Fejezet-címei, melyek a nyelvtan tartalmába is betekintést engednek a következők: I. Notitia Litterarum. II. Doctrina Articulorum. III. Exercitia adplicandorum articulorum definatorum. IV. Doctrina Articuli indefiniti. V. Doctrina Articuli Unitatis. VI. De adhibendo partitiva Articulo. VII. De adhibendo vel omittendo Articulo. Mint említettük, a nyelvtan latin nyelvű, de a példákat természetesen francia nyelven közli, magyar kommentárral. Közülök kettő különösen érdekelhet bennünket, az egyik: „J'ai lu le poème de la Religion, un ouvrage de Racine.“ A másik: „Les livres sont utiles, les bons livres, les livres allemans, les livres du Mr de Fénelon sont utiles.“ Ezek a példák igazolják, hogy Benyák tudomással bírt Fénelon és Louis Racine munkáiról.

A töredékes nyelvtannak sem Benyák munkásságában, sem a magyarországi francia tankönyvek között nincs különösebb jelentősége. Nekünk mégis fontos ez a mű, mert Benyák francia műveltségének egyik bizonyítéka.

*

Franciából fordított művei közül 1783-ban nyomtatásban is megjelent az *Okos elmének mulatozásai*. Eredetijét Brueys francia apát írta, amint ezt Benyák a munka toldalékjában külön is megmondja: „Kezemben vévén Brueys Apátúrnak ékes könyvetskéjét, mivel azt oly nagy böltsességgel, oly szép erköltsi állításokkal bővelkedni tapasztaltam, hogy akármí jeles okosságú, elméjű, 's méltóságú ember is különös figyelmezőssel, és gyönyörűséggel olvashassa, alkalmasnak lenni ítéltem, sok hasznos tanuságokra, melyekre ugy-is nagy szükségünk vagyon ma a' szörnyű romlotságnak közepette. Ezen tekintetből tehát haza nyelve tettem által, hogy mind az Atyák, mind az iffiak, kik a' francia nyelvet nem értik, e' drága könyvetskének olvasásából igaz, és gyökeres tökéletességet vegyenek szivekre.“ A továbbiakban arról beszél, hogy mily nagy nehézségei voltak a francia szöveg magyarra való fordítása közben. „Azonban minthogy megszorultam helle helle a' francia szóknak magyarázatjokban, ujjításra fakadnom kellett, mely ujjítások ne talántán hátra-maraszszák bölts Olvasóimnak figyelmetességeket, ime némünémü toldalékot helyhesztetek

munkátskámnak farkára, hogy benne az új értelmű szókat rend szerént, 's ok-adással magyarázzam.“

David Augustin de Brueys 1640-ben született Aix-ben. Protestáns szülők gyermeke. Jogot, majd később theológiát tanult. Nevezetes Bossuet ellen írott *Entretiens sur l'Eucharistie* c. munkája. Bossuet azonban hamarosan megtéríti ellenfelét és Brueys 1682-ben nemcsak a katolikus vallásra tért át, hanem tollát is az ellenreformáció szolgálatába állította. Térítői működését XIV. Lajos is méltányolta, 1700-ban gazdag évjáraadékokat biztosított számára. Bossuet már előzőleg pappá szentelte. Brueys azonban nemcsak mint theológiai író játszott jelentős szerepet. Írt egy *Paraphrase sur l'art poétique* c. munkát is, mely 1684-ben jelent meg, nagy népszerűségét azonban vigjátékainak köszönhette. Vigjátékait — nyilván papi mivoltára való tekintettel — nem a saját, hanem barátja és munkatársa Jean Palaprat-nak neve alatt jelentette meg. Több darabot közösen írtak, így pl. a *Le Grondeur* címűt, de van több önálló darabja is, ezek közül a *L'Avocat Patelin* című volt a legnépszerűbb. Brueys színdarabjairól egy helyen Voltaire is megemlékezik, a következőket írja; „Dix volumes de controverse qu'a faits Brueys auraient laissé son nom dans l'oubli; mais la petite comédie du Grondeur, supérieure à toute les farces de Molière, et celle de L'Avocat Patelin, ancien monument de la vraie naïveté gauloise, qu'il rajeunit, le feront connaître, tant qu'il y aura en France un théâtre.“ Brueys 1723-ban, Montpellier-ben halt meg.

Benyák fordításának eredetije Brueys számos munkája közül nem más, mint a *Diversités morales ou les amusements de la raison* című. A 385. §-ból álló kis könyv érdekes átmenet az erkölccstan és illemkódex között. Az 1. §-ban a szerző körülbelül el is mondja miről lesz szó könyvében:

Le but de la morale est déclarer l'homme et de le rendre meilleur. Les avantages que nous retirons de son étude sont la douceur des moeurs, l'amour de la société, des règles de conduite, la modération dans les désirs et la connaissance de la valeur réelle et précise des choses.

Benyák fordítása jóval nehezkesebb, mint az eredeti, pedig az eredeti sem tartozik a francia stílisművészet kima-

gasló alkotásai közé. Benyák sokat küzködik a nyelvvel, különösen az elvont szavaknak találja meg nehezen a magyar párját. Sokszor kénytelen egy-egy francia szót több magyar szóval átültetni, máskor nem találja meg a francia szó helyes magyar megfelelőjét; ilyenkor fordítása csak megközelítőleg adja vissza az eredetét.

Ezek a nehézségek, melyekről egyébként Benyák könyve toldalékjában is panaszkodik, teljesen érthetők, a magyar nyelv a tizennyolcadik század végén még alig volt képes elvontabb kérdés szabatos tárgyalására. Benyák minden darabossága ellenére is haladást jelent ezen a téren, fordításában alig van idegen szó, így valóban elmondhatja könyvéről, hogy annak „tsupa magyar szavait idegenes szóval öszve nem szennyeztem“. Ezt természetesen csak úgy tudja megcsinálni, hogy új szavakat alkot, s ha egy-egy magyarázása ma már különösnek is látszik, mint például az, amikor a *constitution du peuple*-t a *község kénye*-nek, vagy a *l'histoire-t előbeszélő tudomány*-nak fordítja. Néha egészen új magyarázatot ad a francia szónak, például a *tsudanézések* = *spectacles*, vagy *emberség-tudás* = *politesse* esetében.

Brueys könyve Benyákot elsősorban, mint pedagógust érdekelhette. Hasznos munkát akart tanítványai kezébe adni. Maga Brueys több helyen is kiemeli a nevelés fontosságát, sőt egy helyen a nevelői pálya dicséretét is halljuk.

Ez a tizenhetedik század végén íródott könyv a klasszicizmus korára jellemző gondolatok mellett már sok újabb, egyenesen a tizennyolcadik századra jellemző gondolatot tartalmaz. A tizenhetedik századhoz kapcsolja a munkát ennek vallásos-moralizáló alaphangja. Elítéli a szenvedélyeket is. (CXC VII.) Bossuet tanítványa beszél akkor is, amikor az irodalom célját az erkölcsi oktatásban látja. (CCLII.) Feltűnő azonban, hogy a felvilágosodás egy-egy uralkodó gondolata már megjelenik nála. Bár tekintélytisztelő, gyakran emlegeti az előkelők, gazdagok hibáit. (XLVIII.) Mászol azonban saját körünkkel való megalégedésre oktat és figyelmeztet arra is, hogy „nem mind arany ami fénylik“, „Que les grands ne paroissent heureux que vus de loin . . .“ (CLXXXII.) Hasznosnak tartja a filozófia és a vallás tanításainak összeegyeztetését is. Szerinte az jár biztos úton, akit mind a kettő vezet. (CXCII.) Hosszasan beszél az elő-

ítéletek és a tudatlanság ellen, az előítéleteket ő is, mint az aufklärísták, a tudatlanságból származtatja: „Tous les préjugés tirent leur origine de l'ignorance; dans des temps éclairés les mêmes préjugés dominent encore, parce qu'une longue habitude produit les mêmes effets que l'ignorance. Malgré les plus grandes lumières, nous adoptons certains préjugés, parce qu'ils tiennent à la constitution du peuple avec lequel nous vivons“. Jellemző itt a *temps éclairés*, a *lumière* és a *préjugé* emlegetése, maga az egész szakasz úgy hangzik, mintha nem Bossuet, hanem Bayle, sőt Voltaire tanítványa írta volna. A könyv szerzőjét érdeklik a különböző államformák és alkotmányok kérdése is, mikor ezekről beszél, mintha Montesquieu-t hallanók. (CCIII.) A felvilágosodás szellemében ír a törvényekről és kérdezi, hogy ha a törvény nem volna, ki kötelezhetné az embert állampolgári kötelességek betöltésére? Ki büntetné meg a bűnösöket? (CCCII.) A történetírástól is a háborúk leírása helyett a törvények ismertetését várja. A francia nemzet-tudat is megnyilvánul a könyvben, a franciákat a nemzetek nevelőjének tartja.

Fontosnak tartja az utazásokat: „les voyages servent beaucoup à la connoissance des hommes“ (XV). Az ilyen sorokkal mintha Fénelon gondolatvilágához kapcsolódna, Fénelon-t juttatják eszünkbe a nőnevelésről írott sorai is, melyekben azt fejtegeti, hogy a nők gyarlóságai legtöbbször a tudatlanságból származnak (CCC). Benyák kedves magyar fordításában: „Oh miként kell sajnálni azon asszonyi személyt, a' ki iffiú korában másba nem foglalatoskodott a' gyöngyöknél, és tükörnél“. A nevelés gyakorta visszatérő gondolata és sokat beszél az olvasás hasznosságáról: „Que l'étude des livres est une occupation douce pour ceux qui aiment à s'instruire à chaque jour“. (CCLII.) Máshol viszont Rousseau-ra emlékeztető gondolatokat találunk. Sajnálja, hogy az emberek eltávolodtak a régi erkölcsöktől (CCLXXX), a természettől (CCCI) és rosszalja, hogy a párisiak csak festményekről ismerik a természetet. (CLXIII.) A következő, szintén jellemző mondatban pedig egyenesen a *sensibilité* szót használja: „S'il y avoit moins de présomption chez les grands, et plus de sensibilité chez les riches, l'homme juste ne seroit pas rare“. (XLVIII.) A *sensibilité* dicséretét több-

ször is halljuk. A romantikus érzelem-kultuszig azonban nem jut el, a szenvedélyekről való felfogása inkább a klasszikus emberideálhoz kapcsolja, a szenvedélyek ellensúlyozását a vallástól és a filozófiától várja. (CXCVII.) A természetes ember dicséretével azonban gyakran találkozunk. (CCIX.) Az erkölcsök romlását ő is, mint Rousseau és a janzenisták, a civilizációnak tulajdonítja: „En nous éloignant de la simplicité des moeurs anciens, nous n'avons gagné que plus de corruption dans les nôtres“. Rousseau-hoz kapcsolhatjuk Brueys-nek azt a gondolatát is, hogy az olvasásnak erkölcsi haszon a célja.

Talán ebből a rövid ismertetésből is kiderül, hogy Brueys könyve sokban megelőzte korát. A tizenhetedik századi gondolatok mellett igen sok, a felvilágosodásra, sőt a preromantikára jellemző gondolatot találunk benne. Így egyáltalán nem csodálkozhatunk azon, hogy Benyák a könyvet korszerűnek találta és érdemesnek tartotta azt magyarra fordítani.

II. Voltaire és a janzenizmus.

Benyák Bernát a felvilágosodás korának gyermeke. Mutatja ezt az is, hogy nem ítélte el az új filozófiát, sőt védelmébe vette azt. Elismeri ugyan, hogy Voltaire, Rousseau vagy Helvetius tanaiban vannak tévedések, de ezek mellett sok bennök a fontos és értékes gondolat. Vallja, hogy a gondolatszabadságnak, „a filozofálás szabadságának“ lehetőségeit nem szabad korlátozni, mert ezzel gátat vetünk a tudomány haladásának. Ezeket a gondolatokat a *Ratiocinium philosophicum super libertate ingenii humani in philosophando* című munkájában részletesen kifejti. A munka jelentős része egy teológus és egy filozófus párbeszéde az emberi szellem szabadságáról. Benyák felfogását láthatóan a filozófus képviseli, aki természetesen azt mondja, hogy az igazság keresésének legbiztosabb módja az, ha a különböző véleményeket világos ésszel és elfogulatlanul vetjük össze. Benyák nem áll egyedül ezzel a felfogással. Ismeretes, hogy a tizennyolcadik század folyamán a piaristák iskoláiban már modern filozófiát tanítottak, mely a felvilágosodás egyhébb irányzatának tételeit is

magába olvasztotta. Épp ezért nem is meglepő, hogy Benyák többször idézi a francia felvilágosodás íróit, így Voltaire-t, Rousseau-t, sőt a materialista marquis D'Argenst és Helvetius-t is. Azt sem tartja veszélyesnek, ha ezeknek a filozófusoknak a műveit egyházi emberek tanulmányozzák; szerinte kívánatos is, hogy a klérus tagjai ne legyenek fanatikusak, szórszálhasogatók és műveletlenek.

A felvilágosodás írói közül különösen Voltaire-t kedveli Benyák. Egyik, Péczelihez írt levelében Voltaire-t, „az egész tanult világban fényeskedő csillag”-nak nevezi és örömmel üdvözli azokat, kik' Voltaire „magos elmefutásait, képzeléseit és tudós elmélkedésének eleven-nyomait a tsupa Haza nyelven szólló Hazafiainkkal is közlik”. A levél több szempontból is jellemző Benyák gondolatvilágára. Minthogy egész terjedelmében még publikálatlan a levél, szövegét itt közöljük:

Kedves Barátom!

Barátságának édesded nevével illetlek, mert kellemetes Henriádnak érdeme vezeti szívemet. Valóképpen örvendeztem, olvasván dütső nevedet a Budai Német Ujságban s azontúl terjeszteni indultam híredet ebben a vidékben is, nem elégedvén meg avval, hogy az Ujság Irónak reppenő levelei által számtalan fő, 's al Rendeknél hordoztatik, akarom magam-is jelenteni Haza nyelvemnek gyarapítására hajló kedvemet, a mihöz kaptam-is ugyan Pesten huzamos üdeig való iskolai Tanításomkor, de mostani hivatalomban Uri Szószólóimnak foganatos közbenvetések után Felséges Urunknak ingyen Kegyelmeből helyzetvén, a sok, és különféle foglalatosságok miat elvonyattatván kezdett ügyekezetemtől; következendőképpen a melly örömmel fogtam nem egyszer a' magyar tollat kezemben, ugyanazzal ujította meg dütsőséged gyenge érzékenységemet, melynek leg főbb, 's leg hathatós példája a tanult világ előtt az, hogy édes Hazánknak oszlopa Gróf Pálffy Károly ó Excellentiája, Felséges Urunknak igen kedves cancelláriussa nem tsak nagy vigassággal vette, 's olvasta gyönyörű munkádat, hanem Felséges Urunknak is bemutatni, 's különös móddal ajánlani kívánja. Ez az, a' mi annyira fel serkentette buzgó indulatomat, hogy örömet saját keblemben nem szoríthatván, azt barátságos tollal veled közlenem kellettnek.

Eleve képzem már magamban, mi kellemetességgel fogja látni, 's egy tökéletes fordításnak remekével tellyes könyvedet az a Fölség, ki Hazánkban az igaz, gyökeres, és minden színkedéstől ment Tudományokat kimondhatatlan ügyekezettel ki-

vánja behozni? az a Felség, ki olly szörnyű költségeket tett már, 's naponként tenni meg nem szűnik, hogy a Tudományokat a szelíd erköltsőkkel és emberséggel össze szerkesztesse? az a Felség, ki a Magyar gyenge ifúságot meg mondhatatlan iparkodással szorgalmaskodik a tiszta, 's a külső fényes nemzeteknél már meg érett Tudományokban zsengésíteni, 's üdö folytában benne meg értetni? az a Felség, ki bennünket, ntánnunk leendőket, ezeknek tsemeteit, 's egész Hazánkat ugyan oliyan Tökéletességnek, és dütsőségnak mezejére kegyelmesen állítani igyekszik, a' mellyen a sok féle Böltselkedésnek drága illatu virágival már régtől fogva dütsőségesen mulatoznak Anglia, Francia, Olasz, Burkus, és Németh Tartományok. Érteni fogjuk, reménylem, nem sokára, munkádban való Magamegtetszését Felséges Urunknak, melly tsak azért is leg főképpen fog nevelkedni, mert tapasztalni fogja ő Felsége, hogy az ő Böltis, igen fáradságos, és szerentsés országlásakor támadnak Hazánkban olly írók és Tudományoknak nevelői, kik mind nyelvünknek a sok nyelvek között való anyai Méltóságát, tisztaságát, elégséges és az igaz magyarázatokban szerentsés bővségét határozatlanul világosítják, és valóstítják mind amaz egész tanult világban fényeskedő Tsilagnak Voltairnek magos elmefutásait, képzeléseit és tudós elmélkedéseinek eleven nyomait a tsupa Haza nyelven szólló Hazafiainkal is közlik.

Valóban ennek előtte kilencz esztendőkkel nem tsak észre vettem, 's itéltem, hanem országunknak színe eiőtt tapasztalással-is mutattam, mi méltóság, és a Tudományok vezérlésekre elégséges, sőt gyönyörködtető tulajdonság-is légyen a Magyar nyelven. Nyilvánvalóvá tettem, hogy a Magyar nyelven bővségesen, és tökéletesen ki lehet írunk, tennünk, 's mondanunk minden neveit a Tudományoknak, minden futamatjait az elmének, minden találmányait a tanult Iparkodásnak, annyira, hogy a kimondás nem tsak az erőszakítástól távol légyen, hanem egy bizonyos édességgel, 's az érzékeny szívet igen gyönyörködtető kegyességgel is kínálkozzon: de ezt tsak azok tapasztalják, a' kik mind a' Tudományoknak neki szokott észel bírnak, mind a Magyar nyelvet vóltaképpen értik, beszélük, és szinte sínlük. A' ki sem a Tudományokat gyökerekből nem érti, nem kedveli, hanem tsak olvasottnak látszatni akar, sem a' nyelvet minden tulajdonsága szerént nem tudja, vagy ha tudja-is; nem örvendezi, sem a Nemzetek között felekhez való hajlás nélkül magát nem viselheti, az haszontalan hoz ítéletet akár a nyelvnek a' Tudományokhoz való alkalmaztatásáról, akár ezeknek a nyelvhez való könnyüded szabattatása feől. Vakít bennünket a tudatlanságon kívül leg inkább az előítélet is ettől, 's akármi felkapott véleményektől-is mentnek kell lenni a tökéletes ítélesnek.

Hosszás írással tovább nem terhellek, eddig-is tsak az öröm és a' Földimség kapot el. Kívánom tellyes szívemből édes Barátom! hogy dütsőségedet ne tsak a Magyar Haza szo-

ritsa tulajdon megjéjében, hanem terjedjen ki a tudós nemzetekre-is, örvendeztesse ott azokat, kik innét oda szakadván örömmel veszik földiek felől futamodott jó híreket, irtsa ki azonban belőlök a Magyarokról való ama bal ítéletet, hogy mind Maga idegen a Nagy Világban, mind nyelve csak a' pusztákban, téres mezőkben, rohna földeken, 's apró helységekből bolyog, a nagyobb világnak okoskodásaira, a Tudományok úzésekre, az ékessen, s díszessen szállásra éppen nem alkalmas. — Tökéletes ítélete a Tudósoknak az, hogy egy szerentségen, és sok századokig dütsőségesen uralkodó nemzetnek szállása, 's módja a szomszéd dütsőséges nemzeteknek példájok, 's iparkodások ellen-is minden tökéletességtől el vadult nem lehet. Ehez képest azt tartom én-is, hogy a hatalmas országokat győző fegyveres dütsőség közepette valóban a' Tudományoknak süktetése és a nyelvnek szelidítése, és ékesítése-is elhatot Eleinknek szívekre, 's elhittették magokkal, hogy a' kik a nagy nemzeteknek birodalmait hatalmuk alá hódították azoknak okos példájokat tudatlansággal, és rút vadsággal tapodniok gyalázatos dolog lenne; mire nézve könnyű elhinni, hogy igenis arra fordították iparkodásaikat, hogy valamire csak tehetségek és gyakran vérbe zavart napjaiknak záper könnyhullatásai engedhették mind azt közösség tegyék a Magyarokkal, ahol, az én vélekedésem szerént ugyan a nyelvnek szelidítése, szelidítése, 's tökéletesítése nem utolsó dolog szokott lenni, a' mint-is 1364-dikben I. Lajos a Pécsi Académiát, esmét 1388-ban Zsigmond a Budait, ezután ugyan Budán Mátyás Királyunk 1467-beu a' Tudományok mindenségét állította föl.

Rajta légy, édes barátom! tovább is nyelvünknek ékesítésén, hogy úgy mind felséges Urunknak öröme tellyen Jobbgyaiban, mint Pálffy Károly ő Excellenciájának a Magyar nyelvről való szép, és nagy vélekedése, 's ítélete gyarapodjon, mind a saját nyelvén beszélni szegyenlő Magyaroknak pirulása terjedjen. Él jó egészségben, örömmel fizetője leszek munkádnak mihelyst reá szert tehetek.

Íram Székes Fejérvárot 27 Juniusban 1717.

Benyák Bernárd

oskolák Directora.

A levél Benyákot a magyar felvilágosodás eszme-körében mutatja be. Örömmel fogadja Péczeli József Voltaire-fordítását és magáról Voltaire-ről is szinte rajongással szól. Lelkes híve az aufklárista II. József-nek, mert az uralkodó „egész Hazánkat ugyan olyan Tökéletes-ségnek, és dütsőségnek mezejére kegyelmesen állítani igyekezik, a' mellyen a sok féle Böltselkedésnek drága illatú virággal már régtől fogva dütsőségesen mulatoznak Anglia,

Francia, Olasz, Burkus, és Németh Tartományok. . .“ A magyar felvilágosodás eszméihez és a francia akadémikus hagyományokhoz kapcsolódik abban is, hogy a magyar nyelvet a nyugati nyelvek színvonalára akarja emelni. Ismeretes, hogy a magyar nyelv fejlesztése, csinosítása Bessenyeitől kezdve irodalmunk egyik centrális problémája volt.

Benyák maga is fordít Voltaire művei közül, ami kétségkívül a megbecsülés jele. A Kegyesrend Központi Levéltárában lévő kéziratos munkái közt találunk egy *Ternio de Jansenismo e Gallico in Hungaricum translatio* címűt. A munkát Takáts a cím ellenére eredetinek tartotta és forrásai gyanánt Gerberont (*Histoire du jansénisme*) és Leydekkert (*Mémoires pour servir à l'histoire de Port-Royal*) jelölte meg. Az értekezés azonban fordítás, mégpedig Voltaire *Siècle de Louis XIV* című munkájából, a janzenizmusról szóló 36. fejezetnek szinte szószerinti fordítása. A fordító csak egy-két helyen változtat az eredeti szövegen. Ezek a változtatások általában Benyáknak a kérdéstről való felfogásába is bepillantást engednek.

A két szöveg összehasonlítása azt mutatja, hogy Benyák nagy általánosságban ragaszkodik az eredeti szöveghez, sőt majdnem mindig szószerint fordít. Több helyen azonban megváltoztatja Voltaire szövegét, ilyenkor vagy saját véleményét toldja be az eredeti szövegbe, vagy pedig elhagy egyes részeket, különösen ott, ahol Voltaire felfogásáról föltehetjük, hogy ellenkezik az övével. Ezek a kihagyások és betoldások tehát Benyák felfogására is fényt vetnek. Így összehasonlításunk egyik lényeges eredménye, hogy Benyák Voltaire szövegét inkább a janzenizmus kárára változtatja meg.

Benyák jellemző betoldásai a következők: Ott ahol Voltaire csak arról beszél, hogy a janzenisták a kálvinisták és a pápai intézmények ellen írtak, Benyák betoldja, hogy a janzenisták „már a Katholikusok és a Pápa rendelése ellen irdogáltak. . .“ Tehát Benyák fordítása azt emeli ki, hogy a janzenisták magát a katolikus egyházat is támadták. Baius írásairól Benyák azt írja, hogy „fekélyes“ írások. Természetesen a fekélyes jelző nincs meg az eredeti szövegben. Qu esnel könyvét is megtámadja Benyák, azt írja róla, hogy nála „. . . a Jansenis-

musra nógató lelemények a maximok alá rejtettek el, olly ravaszsággal vala írva ez a könyv.“ Ez a mondat szintén nincs meg az eredetiben, épp úgy, mint az, amit a janzenista Soanen püspökről ír. Soanen püspökről Benyák azt jegyzi meg, hogy „megátalkodott szívű vala... sem atyafia, sem Credituma neki.“ Voltairenek épp ellenkező véleménye van Soanenről (Soanen passait pour un saint dans toute la province.); Benyák ezt a véleményt, igen jellemzően, nem fordítja le. A jezsuitákat viszont védelmébe veszi Voltairerel szemben. Így megvédi a jezsuita Le Telliert, XIV. Lajos gyóntatóját, akiről Voltaire elítélő szavai után azt jegyzi meg: „és mindezek után is, mégis ugyan tsak erős okaim vagynak, hogy el hidgyem, hogy ő jó hitbe vala.“

Benyák kihagyásai is gyakran janzenista-ellenes állásfoglalást mutatnak. Voltaire Bossuet írásaihoz hasonlítja Pascal *Lettres provinciales*-ját, Benyák ezt a részt teljesen elhagyja, ami arra mutat, hogy nem azonosítja magát a janzenista Pascalnak szóló elismeréssel. A fordításban kimarad az a rész is, ahol Voltaire elmondja, hogy a jezsuiták elégették a *Lettres provinciales*-t és ezért a nép meggyülölte őket. Az eredeti szöveg jezsuita-ellenes részeit Benyák általában elhagyja. Így elhagyja azokat a részeket, ahol Voltaire Le Telliert kedvezőtlen színbén tünteti fel. Teljesen elhagyja azt a részt, ahol Voltaire arról beszél, hogy a janzenisták bukása a jezsuitákat is magával rántotta. Benyák láthatólag rokonszenvez a jezsuitákkal; ezt a rokonszenvet többek között az is magyarázza, hogy tanulmányait a jezsuitáknál végezte. Voltaire természetesen gyakran kikel a vallásháborúk és a felekezeti türelmetlenség ellen. Benyák lehetőleg kihagyja az ilyen mondatokat. Nem fordítja például azt a részt, ahol Voltaire a holland vallásháborúkkal kapcsolatban „violence atroce“-t, „l'horreur de la persécution“-t és „l'heureuse nécessité de la tolérance“-t emleget. Kihagyja Benyák azokat a részeket is, melyek a pápai tekintélyt érintik; nem fordítja azt a szakaszt sem, ahol Voltaire a papokat gúnyolja.

Vannak olyan részek is, melyeket Benyák megmásítva fordít. Enyhíti a felvilágosodás propagálását, így a „philo-

sophes“ szót „jó írók“-kal fordítja, mintha azt akarná ezzel kifejezni, hogy az „aufklärístákat nem tartja igazi filozófusoknak. Az „éclairé“-t pedig „eszes“-nek fordítja, lehetséges azonban, hogy csak azért, mert a francia szónak nem ismerte más magyar megfelelőjét. Benyák szövegváltoztatásai szintén janzenista-ellenesek. Mikor Voltaire azt írja, hogy a janzenisták megerősödtek az üldözések közepette (les jansénistes s'affermirent par la persécution): Benyák azt fordítja, hogy a „Jansenisták az üldözés által meg átkodtak.“ Ezzel az értelmezéssel is túlozza a janzenisták macacsságát. Az eredeti következő mondatában: „St. Cyran, ami de Jansenius . . . vint à Paris et persuada de jeunes docteurs et quelques vieilles femmes.“ A „persuader“ szót a janzenista St Cyran rovására „elámitani“-val fordítja. Voltaire a Port-Royal lakóiról azt írja, hogy ezek „savants vertueux, mais entetés“, a magyar szövegben ezt a részt így látjuk viszont: „erkölcsös ugyan, de meg átkodott emberek“. Itt a Port-Royal tudósait is lebecsüli, mikor „savants“ helyett „emberek“-et fordít. A pápáról szóló részeket viszont enyhíti a fordító. Voltaire szövegében egy helyen ezt olvassuk: „On se flattait avec raison que le pape Clément XI mortifierait l'archevêque de Paris.“ Benyák ezt így fordítja: „Nem ok nélkül vélekednek az emberek, hogy XI. Kelemen a Párisi Érseket bosszantaná.“ A „mortifier“-t a fordításban enyhítve adja vissza, nyilván a pápa magatartását védelmezve. Egy másik helyen, ahol az eredeti arról beszél, hogy az *Unigenitus*-bulla ellenzőit számkivetésbe küldték („Le ministère avait peine à suffire aux lettres de cachet qui envoyaient en prison ou en exil les opposants“), Benyák azt írja, hogy „A minister alig győzte a petsétes leveleket széljel küldözni, mellyek által némelleyek fogságba, némelleyek számkivetésbe küldettek.“ Az „opposants“-t bizonyára azért fordítja „némelleyek“-kel, mert nem akarja hangsúlyozni, hogy a bullának ellenzői is voltak. A véleményyszabadság helyett Benyák máshelyt is az erős kormányzatot látszik pártolni.

Jellemzi a magyar fordítást az is, hogy a fordító sohasem aknázza ki Voltaire cinizmusát. „La place de confesseur devenait un ministère considérable“ írja Voltaire egy helyen; a magyar fordításban „nagyobb s méltóságosabb

lőn a gyóntató Papnak helye.“ Azt, hogy „un ministère considérable“: Voltaire természetesen gúnyosan írja, de Benyák ezt nem veszi észre, vagy esetleg nem akarja észrevenni. A Longueville hercegnő janzenizmusáról írott cinikus sorokat azonban lefordítja. Ezekben a sorokban Voltaire arról ír, hogy a hercegnő csak azért lett janzenistává, mert öreg volt és unatkozott, továbbá, mert gyűlölte az udvart. Viszont nem veszi észre Voltaire ironiáját, vagy legalább a fordításból nem tűnik ki, hogy észrevette volna. Így minden változtatás nélkül fordítja az eredetinek Moliná-ról írott sorait. Hűségesen lefordítja azt a részt is, ahol Voltaire Mlle Perrier csodálatos gyógyulását természetes úton igyekszik magyarázni. Úgy látszik, hogy a felvilágosult Benyák sem hitt minden csodában és talán azt is tudta, — valamely más forrásból, amit ki kellene nyomozni — hogy a jezsuiták mindent elkövettek a „janzenista csodák“ hitelének csökkentésére. . .

A fordítás művészi szempontból igen gyöngé és mélyen alatta áll az eredetinek. Még a helyesírása is bosszantóan pongyola és következtlen. A magyar theologiai nyelv Pázmány korában többre volt képes.

Voltaire theologiai terminusait Benyák latin terminusokkal helyettesíti; ez a theológiában jártas papnál természetes. A magyar theologiai nyelv a tizennyolcadik század végén még egyébként is nagyon szegény volt és a francia kifejezéseket nehezen lehetett volna tökéletesen visszaadni.

Benyák fordításával nagy szolgálatot tett volna a magyar kultúrának, ha az nyomtatásban is megjelenhetik, erre azonban a tizennyolcadik század szomorú viszonyai közepette nem kerülhetett sor. De így is bekapcsolódik ez a fordítás a magyarországi janzenizmus történetébe és annak egyik érdekes dokumentuma. Ismeretes, hogy a janzenizmus Magyarországra Bécsen át jutott, mint ahogy más irodalmi hatások közvetítője is gyakorta Bécs volt. A janzenizmus épp a tizennyolcadik század második felében, II. József uralkodása alatt terjedt el Bécsben. A császár rokonszenvezett a mozgalommal, Quesnel könyvét olvasta és a mozgalmat politikai okokból is támogatta: függetleníteni akarta magát az Egyház befolyásától és ennek a célnak az

elérésére örömmel fogadott minden vallási mozgalmat, mely az Egyház egységének megbontását ígérhette. Ha ezt tekintetbe vesszük, láthatjuk, hogy a bécsi janzenizmus már összeforrt a felvilágosodással és messze eltért a tizenhetedik század janzenistáinak eszményeitől. A bécsi és magyar janzenisták inkább jezsuita-gyűlölők, mint P a s c a l rajongók voltak.

Valószínű, hogy a bécsi janzenista mozgalom nélkül Benyák sem tartotta volna érdemesnek, hogy a kérdéssel foglalkozzon. Ő azonban, amint ez az eredeti szövegben tett változtatásaiból kiderül, nem rokonszenvezett különösebben a janzenizmussal, sőt védi a jezsuitákat. Kétségtelen azonban, hogy ha Benyák munkája a maga korában napvilágot lát, a csak magyarul olvasó közönség már a tizennyolcadik század második felében megismerkedhetett volna azzal a szellemi és vallásos áramlattal, mely Franciaország szellemi életét egy századon át forrongásban tartotta és amely a francia irodalomban még ma is szerepet játszik.

A Joas-téma.

Benyák több iskoladramát írt, ezek közül bennünket a *Joas* c. érdekel közelebbről. A darabot Szegeden, 1770-ben írta. Sokáig nem jelent meg nyomtatásban. Először Takáts Sándor említette, mint Benyák legérdekesebb színdarabját, melyben az iskoladramák szokásától eltérően nők is szerepelnek és amely „szenvedélyek harcában bővelkedik“. A darabot Perényi József adta ki. Forrásának kérdésével azonban már előbb is többen foglalkoztak. Riedl Frigyes, aki csak Takáts könyvéből ismerte a munkát, azt hiszi, hogy Racine *Athalie* című drámájának átdolgozásáról, vagy fordításáról lehet szó. Pintér Jenő és Perényi József szintén hasonló felfogást képviselnek. Mály Ferenc ezzel szemben azt állítja, hogy Benyák darabja nem más, mint Metastasio *Gioas*-ának átdolgozása. Nem fordítás, hanem szabad átdolgozás, mert a két darab közt több eltérés is van.

Eleve valószínűnek látszik, hogy Benyák darabjának megírásába Racine is, Metastasio is belezátszottak, de aligha lehet pusztán fordítás, vagy átdolgozás, annál inkább nem, mert Benyák ezt előszavában megemlítette volna, mint ahogy más fordításainál meg is tette. Benyák egyébként előszavában a Krónika 2. könyvének 22. és 23. részét említi forrásul.

Első pillanatra nyilvánvaló, hogy mindhárom darab az idézett bibliai szövegen alapul. A három feldolgozást összehasonlítva, már a darabok címében is találunk némi eltérést, Racine darabjának, mint ismeretes, *Athalie*, a Metastasio-énak *Gioas re di Giuda*, Benyákénak, mint ha Metastasio-t fordítaná, *Joas Judaenak királya*, a címe. A szereplő személyek között is találunk több eltérést. A főszereplők, mint Athalie, Joas, Jojada, Mathan természetesen mindhárom darabban ugyanazok, de van néhány személy, aki csak két-két darabban fordul elő, így Josabet, Jojada hitvese csak Racine-nál és Benyáknál szerepel, Metastasio-nál nem; Sebia, Joas anyja viszont csak Benyáknál és Metastasio-nál fordul elő. Legkevesebb szereplője Metastasio darabjának, legtöbb a Benyákénak van. Zacharie és Salomith Joas gyermekei, Abner, az egyik királyi tiszttartó, Nabal, Mathan „confident“-ja, továbbá Agar és Joas dajkája csak Racine-nál Obéd, Másia, Elizafat, Menichel és Aminthal viszont csak Benyáknál fordulnak elő. Racine és Metastasio darabjában kórus is szerepel, Benyáknál nem.

Lényeges különbség van a három darab szerkezete között. Racine *Athalie*-ja, mint ismeretes, öt felvonásból, Metastasio *Gioas*-ja két szakaszból, Benyák *Joas*-a pedig három részből áll. Benyák és Metastasio nem határozzák meg darabjaik műfaját, Racine darabját tragédiának nevezi.

A három szöveget összehasonlítva, nyilvánvaló, hogy Benyák szövege Metastasio-éhoz áll közelebb. Úgy Benyák, mint Metastasio szívesen beszél el a véres jeleneteket, Racine csak néhány szóval utal erre. Teljesen hiányzanak Racine-nál azok a szinte érzelmes sorok, melyeket úgy Benyáknál, mint Metastasio-nál Josabethnek a kis Joas iránti gyengédségét mutatják. A gyermek iránti érzelmes szeretetet Racine korában még nem hangsúlyozták, ez a tizennyolcadik század vívmánya, bár Racine-nél is szerepel már egy helyen a heorikus anya: Andromaque... Az anyai szeretet színpadi ábrázolásában rejlő lehetőségeket különösen Metastasio aknázza ki. Jojada és Ismael beszélgetése után Joas anyját, Sebiát is színpadra viszi és érzelmes szavakat, sőt dalt is ad szájába elveszett gyermekéről. Racine-nál ilyesmiről természetesen nincs szó, de Benyáknál sem találjuk meg ezt a jelenetet. Viszont mindhárom darabban megtaláljuk Jojadának azt a beszédét, amelyben jó tanácsokat ad az ifjú királynak.

Jojada főpapnak a fiatal királyhoz intézett intelme a Bibliában egyáltalán nem szerepel, így nyilván Racine-ra visszamenő hagyomány, aki utalni akar XIV. Lajos uralkodói eszméire; Benyák azonban a tizennyolcadik század érzelmes-békés erkölcseszményét prédikálja és a fölvilágosodás jóságos uralkodójának portréját rajzolgatja. . . Feltűnő, hogy a hízelgők káros hatását Racine és Metastasio is fontosnak tartják kiemelni, Benyáknál ez elmarad; ami a francia udvarnak és Mária Terézia udvarának is (Metastasio „császári költő“ volt) problémája: Benyákot szintén érdekli; ő azonban — sokkal inkább, mint a másik két szerző — az ifjú királyt elsősorban az Isten iránti kötelességeire figyelmezteti. Metastasio és Benyák szövege között nincs szószerinti megegyezés, de egyikét rokon gondolatot találunk, így azt, hogy a király Istennek számadással tartozik, továbbá, hogy önmagán kezdje az uralkodást. Rokon gondolat az is, hogy a király ne tulajdon akarátát, hanem a törvényt kövesse. Valószínűnek látszik, hogy Benyák e jelenet megírásánál Metastasio szövegére emlékezett. Hogy Racine megfelelő helye hatott-e Benyákra, azt már csak azért is nehéz lenne megállapítani, mert Jojada tanításának a motivumát Metastasio is Racine-től vehette. Bárhogy is álljon a dolog, Racine hat Benyákra, ha másképp nem Metastasion keresztül.

A három szöveg közül Benyáké a leghosszadalmasabb; ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy oktató célú iskoladramát írt és az esküt, melyben az uralkodó Isten iránti hűségről beszél, hatásos jelenetnek tartja. Benyák szövegének egyes részei mintha Racine szavait fejtenék ki részletesebben; Metastasio szövege itt távolabb áll a Racine-étől.

Racine hatásának lehetőségét különben a piarista rend irodalmi érdeklődése is alátámasztja: Benyák rendtársa és a noviciátusban tanára, Kátsor Keresztély, már 1764-ben felhívta tanítványai figyelmét a külföldi klasszikus színművekre, különösen pedig Racine-ra.

Egy másik fontos momentum, amely valószínűvé teszi, hogy Benyák ismerte Racine-t és különösen az *Athalie*-t, az, hogy Voltaire a *Siècle de Louis XIV* című történeti munkájában a legnagyobb elismerés hangján ír Racine-ről: „Racine dans tous ses ouvrages est toujours élégant,

toujours correct, toujours vrai; il porte la douce harmonie de la poésie, aussi que les grâces de la parole, au plus haut point où elles puissent parvenir.“ Magát az *Athalie*-t pedig „chef d'oeuvre de la scène“-nek nevezi Voltaire. Mint tudjuk Benyák ismerte Voltaire-nek ezt a munkáját, egy fejezetét le is fordította. Igen valószínű, hogy olvasta a tragédiát.

Benyák Metastasio darabjait is ismerhette, hiszen abban az időben Metastasio igen népszerű volt a bécsi udvarban és ennek következtében Magyarországon is.

*

Benyák Bernát kapcsolatát a francia irodalommal két körülmény határozza meg. Az egyik teológiai-filozófiai, a másik pedagógiai érdeklődése. Ismerte, sőt értékelte a francia felvilágosodás jelesebb képviselőit, így Voltaire-t, Rousseaut, sőt Helvetius-t is. Valószínűleg az ő hatásukra híve a gondolatszabadságnak, amit ő a „filozofálás szabadságának“ nevez. De nemcsak ismeri Voltaire-t, hanem fordít is tőle: a *Siècle de Louis XIV*-nak a janzenizmusról szóló fejezetét. A két szöveg összehasonlítása azt mutatja, hogy Benyák nagy általánosságban ragaszkodik az eredeti szöveghez, sőt majdnem mindig szószerint fordít. Több helyen azonban megváltoztatja Voltaire szövegét, ilyenkor vagy saját véleményét toldja be az eredeti szövegbe, vagy pedig elhagy egyes részeket, különösen ott, ahol Voltaire felfogásáról feltehetjük, hogy ellenkezik az övével. Ezek a kihagyások és betoldások tehát Benyák felfogására is fényt vetnek. Így összehasonlításunk egyik lényeges eredménye, hogy Benyák Voltaire szövegét inkább a janzenizmus kárára változtatja meg. A janzenista disputa kétségtelenül ellenszenves neki — az Egyház is elítélte a disputát, — de hogy a janzenizmus dogmatikájáról mit gondol, fordítói eljárásából nem tűnik ki világosan. Benyák a jezsuitákat is védi, amint ezt Voltaire eredeti szövegén tett változtatásai is bizonyítják. De a fordítás így is belekapcsolódik a janzenizmus magyarországi történetébe. Ismeretes, hogy a janzenizmus Magyarországra Bécsen át jutott. Benyákot érdekelte a kérdés. Kár, hogy fordítása csak most lát napvilágot, ha idejében megjelenik, a csak magyarul olvasó közönség már a tizen-

nyolcadik század második felében kaphatott volna ismertetést erről a jelentős mozgalomról. Benyák másik franciából készült fordítása, az *Okos elmének mulatozásai* nyomtatásban is megjelent, 1783-ban. A fordítás eredetije Brueys francia apát *Diversités morales ou les amusements de la raison* c. könyve. A kis könyv életfilozófiára oktat, egy-egy sorával a felvilágosodás enyhébb irányát képviseli. Tulajdonképpen átmenet az erkölctan és az illemtörvény között. A szerző szerint a munka célja nem más, mint a „jó erkölcsöknek gyönyörűsége, a józan társaságnak megkedvelése, a magaviselésnek szép módja, kívánságainknak mértékelése, a dolgok igaz érdemeknek megismerése.“ Az erkölcs, amiről a könyvben szó esik, nem túlságosan szigorú, s bár Brueys alapján véve tekintélytisztelő ember, gyakran emlegeti az előkelők hibáit és az egyszerű életet ajánlja, néha már szinte Rousseau szavaival. Hosszasan beszél e könyv a tudatlanság és az előítéletek ellen. Általában sok olyan gondolatot találunk benne, ami ezt a munkát már a tizen-nyolcadik századi felvilágosodáshoz kapcsolja, sőt a preromantikára jellemző gondolatok is jelentkeznek benne. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Benyák a könyvet korszerűnek találta és érdemesnek tartotta magyarra fordítani. A könyv nevelői célzata is érthetővé teszi, hogy a pedagógus Benyák a munkát magyarra fordította. Pedagógiai érdeklődése vezette el a Port-Royal iskolák módszerének tanulmányozásához is. Ezt a módszert a magyarországi piaristák jól ismerték és sokban követték is. Az a tény, hogy Benyák a francia nyelvvel és irodalommal alaposan megismerkedhetett, szintén a piarista rend franciás érdeklődésével függ össze. Benyák kéziratban maradt latin nyelvű francia nyelvtana és *Joas* című iskoladramája szintén a piaristák franciás műveltségét bizonyítja. A darab, melynek megírásába Metastasio *Giocas*-a is belejátszott, eredeti munkának tekinthető, de Racine *Athalie*-jének ismeretét is elárulja. Így Benyák irodalmi munkássága is bizonyítja azt a sokoldalú érdeklődést, mellyel a tizennyolcadik század magyar élete a francia műveltség iránt viseltetett.

(Szeged.)

Bácskainé P. Zsuzsa.